

*Мамка Г. М.,**кандидат юридичних наук,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Університету державної фіскальної служби України*

ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ У СИСТЕМІ КРИТЕРІЇВ ОЦІНКИ ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню сутності та ролі окремих засад кримінального провадження в оцінці його ефективності. Установлено, що засади кримінального провадження є основними орієнтирами у системі критеріїв ефективності кримінального провадження, відповідно до яких і необхідно оцінювати ефективність функціонування механізму кримінальної юстиції в Україні. Основоположними засадами під час оцінки ефективності кримінального провадження є засади законності, верховенства права та рівності перед законом і судом.

Ключові слова: засади кримінального провадження, законність, верховенство права, рівність перед законом і судом, ефективність кримінального провадження.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні доволі часто органи кримінальної юрисдикції й суди звинувачують у низькій якості роботи, наявності системних проблем у правозастосовній практиці, що мають характер формалізму, логічних помилок, порушень матеріального та процесуального закону, зловживань повноваженнями, бездіяльності [1; 2; 3; 4; 5, с. 112].

Тобто йдеться про ефективність, а точніше (у контексті вищезазначеного) неефективність кримінального провадження. Водночас можна говорити про ефективність/неефективність кримінального провадження під час здійснення певного процесуального акту, ефективність/неефективність кримінального провадження в разі його здійснення за певним фактом, ефективність/неефективність кримінального провадження на певному етапі (під час досудового розслідування, судового розгляду тощо), а також ефективність/неефективність кримінального провадження загалом.

Оцінка ефективності/неефективності кримінального провадження, представлена останніми двома варіантами, набуває доволі часто відверто емоційного забарвлення, воєвчидь, зважаючи на те, що відсутні будь-які науково обґрунтовані критерії, які були б визнані не на рівні концепції, стратегії, рекомендації, а впроваджені в конкретну методику встановлення такої ефективності.

Варто зазначити, що й Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів (схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006) [6], і Концепція реформування кримінальної юстиції України (затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008) [7], і Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки (схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015) [8], і Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015-2020 роки (затверджена Радою суддів України

11 грудня 2014 року) [9] у свій період визначали і встановлювали забезпечення ефективності судового захисту напрямом подальшого розвитку правосуддя в Україні, забезпечення ефективності кримінального судочинства - напрямом реформування системи кримінальної юстиції, підвищення ефективності правосуддя та рівня ефективності роботи судових та правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю та випадками корупції - напрямом реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів, забезпечення ефективності правосуддя загалом засобом встановлення довіри суспільства до судів.

Ішлося й про необхідність розроблення та запровадження єдиної статистики та науково обґрунтованих критеріїв оцінки результатів роботи органів системи кримінальної юстиції, які повинні містити, зокрема, аналіз рівня суспільної довіри до діяльності органів досудового розслідування чи прокуратури [7].

Таким чином, постало питання щодо системи критеріїв, через які можна було б відобразити ефективність кримінального процесу загалом чи окремих його етапів зокрема та які були б зрозумілими більшості членів суспільства.

Адже оцінка ефективності діяльності системи органів, які здійснюють в Україні кримінальне переслідування, має ґрунтуватися на певних критеріях [10, с. 185].

Безперечно, що у визначенні ефективності кримінального провадження необхідно виходити із системних позицій, зважаючи на те, що кримінальна процесуальна діяльність як вид державної діяльності, потрапляє під вплив усіх загальнодержавних факторів і на неї повністю поширюються правила теорії соціально-правових систем.

Водночас у системі критеріїв ефективності кримінального провадження можна виділити основні орієнтири, відповідно до яких і варто оцінювати ефективність функціонування механізму кримінальної юстиції в Україні.

Ідеться про засади кримінального провадження як про найважливішу юридичну категорію, що відображає сутність кримінального процесуального права, розкриває та конкретизує його регуляторний вплив на суспільні відносини у відповідній сфері, формулює загальні правила, за якими має здійснюватися кримінальне провадження, та напрями, спираючись на які, має розвиватися кримінальне процесуальне законодавство.

Зважаючи на комплексність як системи критеріїв оцінки ефективності кримінального провадження, так і системи його засад, дослідження сутності та ролі окремих засад кримінального провадження в оцінці його ефективності є необхідним й актуальним.

Ступінь розробленості теми. Принципам права загалом, як і кримінального процесуального права зокрема, приділяється достатньо уваги у навчальній та науковій літературі. У теорії кримінального процесу ця проблема постійно висвітлюється

у відповідних розділах підручників і посібників, в окремих монографічних дослідженнях, присвячених їй (С.А. Альперта, А.В. Гриненка, Ю.М. Грошевого, А.Я. Дубинського, Т.М. Добровольської, П.М. Давидова, І.Л. Зінченка, Г.К. Кожевнікова, А.В. Кочури, О.П. Кучинської, Л.М. Лобойка, В.Т. Маляренка, М.А. Маркуш, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, В.О. Попелюшка, В.М. Тертишника, О.Л. Ципкіна, В.П. Шибіка, М.Л. Якуба та ін.), а також на наукових конференціях.

Питання ефективності кримінального провадження в Україні досліджені не широко і переважно вивчаються в контексті здійснення окремими суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності своїх функцій (В.І. Борисов, Ю.М. Грошевой, В.С. Зеленецький, Л.М. Лобойко та ін.).

Мета статті – з'ясувати сутність та роль окремих засад кримінального провадження в оцінці його ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед, варто з'ясувати, що розуміють під ефективністю, зокрема й кримінального провадження. Саме слово «ефективність» походить від лат. effectus (ефект, результат), що у перекладі означає «результативність», «дієвість». Отже, ефективність – це не власне результат, а властивість певної системи, що відображає її здатність досягати заданого результату, вирішувати поставлені завдання. Із цього слідує логічний висновок: максимальна відповідність одержаного результату визначеній меті – це найвища ефективність роботи системи.

Водночас такий підхід до визначення ефективності кримінального провадження є дещо однобічним, оскільки він ґрунтується лише на загальному формальному розумінні ефективності будь-якого виду діяльності, на що звертають увагу й інші автори [10, с. 187]. Проте визначальним у кримінальному провадженні при встановленні його ефективності варто визнати не власне результат, а спосіб, яким він досягається.

І хоча в основі кримінального провадження як публічної діяльності уповноважених державних органів і посадових осіб лежить обов'язок реєстрації факту кримінального правопорушення, встановлення особи (осіб), яка його вчинила, та піддання її кримінальній відповідальності, поліваріантність загальних завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, орієнтує відповідних суб'єктів на те, що вказана діяльність має відбуватись у режимі належної правової процедури, за якої забезпечується охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, з недопустимістю обвинувачення або засудження жодної невинної особи та застосування необґрунтованого процесуального примусу.

Аналіз загальних засад кримінального провадження, визначених у ч. 1 ст. 7 КПК України, дозволяє виділити деякі із них та внести до системи критеріїв оцінки ефективності кримінального провадження.

Основоположними засадами при оцінці ефективності кримінального провадження є засади законності та верховенства права. Насамперед, кримінальною процесуальною називається діяльність, обмежена формами, встановленими законом, який вимагає неупередженості та рівності умов і можливостей для всіх учасників.

Проте, як справедливо зауважує Д.А. Пеший, законність не вичерпується неухильним додержанням вимог Конституції України, КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог

інших актів законодавства (ч. 1 ст. 9 КПК України). Виконання чинного законодавства здійснюється в межах реалізації права через такі його форми, як використання, виконання, дотримання, застосування. Законність виступає більш загальною, широкою категорією, ніж реалізація права. Законність межує з такими категоріями, як демократія, справедливість. До того ж законність є способом закріплення інститутів демократії, а західні мислителі епохи Просвітництва законність пов'язували не з чинними законами, а зі справедливістю. У цьому аспекті законність є суспільнознавчою категорією, що лежить в основі прийняття законів [11, с. 101], так звана «законність законів».

Таким чином, на ефективність кримінального провадження впливатимуть законність кримінального процесуального законодавства, законність правозастосовних актів у цій сфері, а також законність поведінки відповідних учасників кримінального провадження.

Водночас кримінальне провадження має захищати особу, суспільство та державу від кримінальних правопорушень (що є соціальним призначенням кримінального провадження). Зважаючи на це, ефективність кримінального провадження має визначатись і тим, наскільки кримінальний процес відповідає очікуванням і заявленим потребам суспільства загалом та кожного учасника кримінального провадження зокрема. Адже неможливо оцінювати якість й ефективність кримінального провадження, беручи до уваги лише формальні ознаки. Установлюючи ефективність кримінального провадження необхідно враховувати не лише відповідність його результатів до цілей та завдань, а й адекватну відповідність механізму кримінального провадження тим суспільним відносинам, до яких він застосовується.

Якими б формалізованими не були закони, наскільки б чіткі процедури вони не встановлювали, проте невід'ємною складовою змагального процесу є непередбачуваність результату, тобто неможливість його визначення заздалегідь, використовуючи лише формальні показники. Диспозитивний метод правового регулювання, вільна оцінка доказів, інститут недопустимості доказів, а також низка інших чинників, які процесуальним законом узагалі не регулюються, роблять можливими декілька варіантів перебігу процесу та змісту рішень у конкретному кримінальному провадженні.

Ю.М. Грошевой указував, що на ефективність застосування норм кримінально-процесуального права значно впливає рівень професійної підготовки осіб, котрі від імені держави застосовують норми права. Цей рівень залежить не лише від обсягу знань, практичних навичок, стану здійснення правосуддя в країні, ступеня деформації відомства, але й від ступеня відповідності світоглядних настанов фахівця потребам соціального розвитку [12, с. 277].

Водночас такими, що відповідатимуть суспільним потребам й очікуванням, будуть ті процедури та рішення, які узгоджуються із засадами верховенства права, відповідно до яких людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ч. 1 ст. 8 КПК України).

Із законністю та верховенством права тісно пов'язана рівність перед законом і судом.

У сфері кримінального провадження рівність перед законом і судом має неабияке значення, оскільки тут обмежуються конституційні права та свободи громадян, наявний постійний

конфлікт процесуальних сторін, вирішуються долі людей. Порушення положення щодо рівності громадян перед законом і судом у цій сфері призводить до встановлення незаконних і несправедливих рішень, втрати громадянами довіри до судових і правоохоронних органів, неповаги до закону та інших негативних наслідків.

Засада рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом забезпечує гарантії доступності правосуддя та реалізації права на судовий захист, закріпленого в ч. 1 ст. 55 Конституції України. Вона є похідною від загального принципу рівності громадян перед законом, визначеного ч. 1 ст. 24 Основного Закону України й стосується, зокрема, сфери судочинства. Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом передбачає єдиний правовий режим, який забезпечує реалізацію їхніх процесуальних прав [13].

Рівність учасників кримінального провадження перед законом означає наділення їх рівними правами та обов'язками щодо участі в процесі та відстоюванні своєї позиції. До того ж поняття «рівні права», «рівні обов'язки» не є тотожними з поняттями «однакові права», «однакові обов'язки». Права чи обов'язки можуть бути різними залежно від того, у якому процесуальному статусі перебуває особа (прокурор, слідчий, підозрюваний, потерпілий тощо). Рівність прав (обов'язків) полягає в тому, що кожен з учасників кримінального провадження наділений правами та має обов'язки, що відповідають його процесуальному становищу. Рівність усіх учасників перед законом передбачає єдиний правовий режим кримінального провадження, який забезпечує реалізацію їхніх процесуальних прав.

Рівність учасників кримінального провадження перед судом покладає на суд обов'язок не надавати жодних переваг, непередбачених законом, жодному з учасників кримінального провадження. Крім того, недопустимою є будь-яка дискримінація. Тому становище конкретного учасника кримінального провадження не можна покращити чи погіршити незалежно від раси, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак [14, с. 21].

Мета принципу рівності – не допустити дискримінації, забезпечивши однакове ставлення до осіб, які перебувають в однаковій ситуації де-факто чи де-юре, коли йдеться про реалізацію певного дискреційного повноваження. Якщо різниця в ставленні ґрунтується на правомірних засадах, які об'єктивно можуть її виправдовувати залежно від мети, тоді це не становить порушення принципу рівності перед законом. Несправедлива дискримінація наявна лише тоді, коли різниця в ставленні не має розумного виправдання з точки зору мети та передбачуваних наслідків відповідного рішення [15, с. 445–446].

Положення про рівність перед законом і судом діє протягом усього кримінального провадження, стосується всіх його напрямів, зокрема кримінального процесуального доказування. Жоден доказ не має наперед установлені сили, оцінка доказів здійснюється за внутрішнім переконанням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, що ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження на підставі закону. Під час оцінки доказів, вирішення заявлених клопотань посадові особи не повинні надавати жодних переваг, ігнорувати показання осіб чи надані ними матеріали. Під час проведення процесуальних дій слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані однаково забезпечувати

повагу честі та гідності, охорону прав і свобод усіх осіб, які беруть участь у таких діях [16, с. 110].

Зважаючи на викладений матеріал, можемо стверджувати, що для ефективного кримінального провадження важливими є не тільки законні й обґрунтовані рішення, дотримання порядку кримінального провадження, а також реалізація очікування учасників щодо неупередженого та справедливого розслідування та судового розгляду, поваги до їхніх процесуальних прав, відсутності дискримінації.

Висновки. Критерії ефективності кримінального провадження є динамічною у просторі та часі системою, яка містить елементи об'єктивного та суб'єктивного характеру. Водночас у системі критеріїв ефективності кримінального провадження можна виділити основні орієнтири, відповідно до яких і варто оцінювати ефективність функціонування механізму кримінальної юстиції в Україні – засади кримінального провадження. За такої умови, основоположними засадами при оцінці ефективності кримінального провадження є засади законності, верховенства права та рівності перед законом і судом.

Література:

1. Що не так з роботою прокурорів в Україні та як це змінити, – експерти ЕЦП/Л. Експертний центр з прав людини. 2017. URL: <https://ecpl.com.ua/news/scho-ne-tak-z-robotoyu-prokuroriv-v-ukrajini-ta-yak-tse-zminyty-eksperty-etspl/>.
2. Реформування кримінальної юстиції в Україні: погляди учасників кримінального процесу (результати всеукраїнського опитування адвокатів, суддів, слідчих та прокурорів). Київ, 2015. 112 с.
3. Баганець О. Про деякі проблеми досудового слідства та прокурорського нагляду і можливі шляхи їх вирішення [Електронний ресурс]. URL: <http://baganets.com/blogs-baganets/pro-dejak-problemi-dosudovogo-sl-dstva-t.html>.
4. Ореховський М. Як судді допомагають слідчим та прокурорам уникати судового контролю за вилученим майном / Відкритий суд: юридичний блог [Електронний ресурс]. URL: <http://open-court.org/blog/blogmuckolyorekhovskoho/yak-suddi-dopomagayut-slidchymta-prokuroram-ynykaty-sudovogo-kontrolyu/>.
5. Ольховська М. Обрання стороною захисту порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування. Часопис Академії адвокатури України. 2015. Т. 8. № 1. С. 112–114.
6. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006. Офіційний вісник України. 2006. № 19. Ст. 1376.
7. Концепція реформування кримінальної юстиції України: Указ Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008. Офіційний вісник України. 2008. № 27. Ст. 838.
8. Стратегія реформування судочинства, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015. Офіційний вісник України. 2015. № 41. Ст. 1267.
9. Стратегія розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки: Рада суддів України від 11 грудня 2014 р.
10. Зеленецький В., Лобойко Л. Критерії оцінки ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні. Вісник Академії правових наук України. 2009. № 2. С. 185–196.
11. Пеший Д.А. Поняття та зміст засади законності кримінального провадження: загальнотеоретичний аспект. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2014. Вип. 6–1. Т. 4. С. 96–101.
12. Грошевой Ю.М. Проблеми підвищення ефективності застосування норм кримінально-процесуального права. Університетські наукові записки. 2008. № 3. С. 276–281.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111-13 Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012. Офіційний вісник України. 2012. № 36. Ст. 1341.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар / Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Харків, 2012. 767 с.
15. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права / за заг. ред. Р.О. Куйбіди, В. І. Шишкіна. Київ, 2006. 576 с.
16. Мамка Г. Рівність перед законом і судом – конституційна засада кримінального провадження, її сутність і зміст. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2014. № 9-2. Т. 2. С. 108–111.

Мамка Г. Н. Принципы уголовного производства в системе критериев оценки его эффективности

Аннотация. Статья посвящена исследованию сущности и роли отдельных принципов уголовного производства в оценке его эффективности. Установлено, что принципы уголовного производства являются основными ориенти-

ми в системе критериев эффективности уголовного производства, в соответствии с которыми и следует оценивать эффективность функционирования механизма уголовной юстиции в Украине. Основоположными принципами при оценке эффективности уголовного производства являются принципы законности, верховенства права и равенства перед законом и судом.

Ключевые слова: принципы уголовного производства, законность, верховенство права, равенство перед законом и судом, эффективность уголовного производства.

Mamka G. The principles of criminal proceedings in the system of criteria for evaluation of its efficiency

Summary. The article is devoted to a research of essence and a role of the separate principles of criminal proceedings in assessment of its efficiency. It is established that the principles of criminal proceedings are the main reference points in the system of criteria of efficiency of criminal proceedings according to which it is necessary to estimate efficiency of functioning of the mechanism of punitive justice in Ukraine. The basic principles at assessment of efficiency of criminal proceedings are the principles of legality, the rule of law and equality before the law and court.

Key words: principles of criminal proceedings, legality, rule of law, equality before the law and court, efficiency of criminal proceedings.